

РОЗДІЛ III

Культура видання: типологічна та формально-змістова специфіка

УДК 002. 094. 1

Леся Зволінська – кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Аспекти актуальності книги як основного виду видання

У статті висвітлюються аспекти актуальності паперової книги: релігійний, прогресивний, функціональний, культурний, національний, історичний, психологічний, педагогічний, ціннісний, мистецький, стабілізаційний, аспект соціалізації і персоналізації, аспекти сприяння грамотності, виховання культури висловлювання, розвитку мислення та ін.

Ключові слова: Інтернет, традиційна й електронна книга, аспекти актуальності.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасну добу розвинених інформаційних технологій, у час процвітання всесвітньої інформаційної мережі Інтернет, активного поширення електронної книги, тотальної заміни у пересічного громадянина самостійного творчого дозвілля пасивним сприйняттям телепродукту постало питання потрібності й доцільності традиційної паперової книги. Цей феномен людської культури проіснував кілька тисячоліть, і відхід його у небуття викликає закономірне занепокоєння. Сьогодні є необхідність ще раз підкреслити всі аспекти актуальності книги як основного виду видання.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Чимало вітчизняних дослідників узялися осмислити причини зниження популярності традиційної книги. М. Сенченко серед найосновніших називає відсутність мотивації до читання (воно вже більше не є престижним заняттям в усіх індустріально розвинених країнах, а не лише у пострадянських), соціальну нерівність (ті, хто любить читати, не має грошей, щоб купити книжку, ті, хто має гроші, не має часу, або й узагалі не любить читати) і, звичайно, поширення електронної книги [16]. В. Теремко ґрунтовно розглядає основні тенденції в розвитку електронної книжності та породжені нею випробування для видавничої сфери України [18]. А от В. Маркова методом зіставлення вперше виявляє переваги не електронної книги над паперовою, а паперової над електронною [7; 8]. С. Грипич аналізує роль книги у сучасному суспільстві, світовій і вітчизняній культурі, формуванні й розвитку духовної та інтелектуальної культури, розкриває взаємовплив цих культур [3; 4].

Мета і завдання статті. Ми ставимо собі за мету узагальнити всі напрацювання науковців стосовно актуальності традиційної книги у сучасному суспільстві. Завданням статті є умовно виділити й охарактеризувати всі аспекти важливості книги для суспільства у сучасній дійсності.

Виклад основного матеріалу. Ми умовно виділяємо такі аспекти актуальності книги:

Релігійний. Будь-яка сучасна релігія має в своїй основі священну книгу-першоджерело (у християнства – це Біблія, в ісламі – Коран і т.д.). І сьогодні під час богослужінь уривки з тієї книги з особливим пієтетом привселюдно виголошуються священнослужителями.

Давні українці, а саме – волхви, бажаючи вберегти від експансії християнства і зберегти для прийдешніх поколінь свою язичницьку віру, – змушені були окрім давньої традиції зберігання цінних знань у пам'яті закарбувати їх на письмі – у Велесовій книзі.

Деміургічний. «Споконвіку було Слово і з Богом було Слово, і Слово було – Бог. З Богом було воно споконвіку. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього» (Йоан 1: 1-3) і «Словом Господа сотворені небеса» (Пс. 32, 6). Словом, а не мускульною силою.

Згідно з будь-якою світовою релігією, магічна сила слова полягає в його здатності викликати яву, образи. Воно – невидимий представник речей, що сприймаються п'ятьма відчуттями. За його заклинанням з'являються люди, предмети далекі чи такі, які не існують зовсім. А близькі й присутні стають по-справжньому реальними, лише отримавши назву. Завдяки цій магічній властивості слова людині здається, що вона може керувати видимим і невидимим світом, керувати і творити.

Прогресивний. Людині також властиво створювати і творити значно більше словом, аніж руками. Як правильно зауважує А. Мартен, «усе, що ми бачимо навколо нас – будинки, машини, телевізор, холодильник – усе це виникло перш за все завдяки не мускульній силі, а думці людей, вираженій у слові. Тисячоліттями (якщо вірити археологам) люди греблися кам'яною мотикою у напівкам'яній землі, але коли людина засвоїла письмове слово, а потім з'явилася книга – розвиток понісся невиданими, семимильними кроками» [9, с. 25].

Функціональний. Функції книги є унікальними. Згадаємо декілька основних із них: додаткова, довідково-пошукова, підготовчо-орієнтована, пояснювально-допоміжна, джерельна, пізнавальна. Усі вони спрямовані на формування і розвиток в особистості духовної, моральної та інтелектуальної культури.

Культурний. Книга, матеріалізуючи висловлювання людини, з прадавніх часів стала провідним чинником духовної культури. Вона знімає часові обмеження з образів пам'яті і робить висловлювання різних століть і різних авторів, що зафіксовані в книзі, надбанням усього людства. Щодо історії вивчення книги як феномену культури, то, як відомо, витоки сягають XVI ст., коли Мішель Монтень (1533–1592) першим висловив ідею про книгу як продукт культури і вищої культурної цінності.

Національний. Національна мова є основою національної культури. У переважній більшості випадків усяка експансія, завоювання, окупація мають за мету знищення рідної мови місцевого населення. Лінгвоцид є передумовою масової денационалізації: без нього неможлива втрата народом історичної пам'яті, етнічного імунітету, національної самототожності, а без цього, своєю чергою, не може відбутись асиміляція – поглинання одного народу іншим. Одним із головних напрямків здійснення лінгвоциду є боротьба з друкованим словом – книжкою. Це пояснюється тим, що книга – насамперед слово, заморожене в писемності звучання слова. Окупаційні режими царської і радянської Росії боролися з українською книжкою різними методами:

- заборони книгодрукування в Україні й українською мовою: 1720 р. Указ Петра I, 1769 р. Заборона Синоду Російської православної Церкви, 1863 р. Циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва, 1876 р. Емський указ Олександра II, 1895 р. Заборона Головного управління у справах друку, 1914 р. Заборона в окупованій російською армією Галичині та Буковині; заборони друкувати твори певних письменників;

- спалення бібліотек: за Петра I – з 21 на 22 квітня 1718 р. книгозбірні Києво-Печерської Лаври; за Катерини II – 1780 р. бібліотеки Києво-Могилянської академії; за радянських часів – 1964 р. відділу україністики Бібліотеки АН УРСР;

- зменшення тиражів українськомовних видань: наприклад, у 1960-ті роки – 60 %, у 1990 році – 19 %. [5, с. 22–23, 67–68]

І. Мельник слушно наголошує: «Друковане слово – важливий інструмент відродження духу й консолідації нації, гарант постійного розвитку суспільства» [10, с. 297]. Тож розвиток української друкованої книги – гарантія розвитку української нації.

Історичний. Людині завжди цікаво дізнатися: хто я, хто ми, звідки я і всі ми взяли, що з нами відбувалося, хто мої предки, як вони боролися і перемагали? Кожен, хто ставить такі запитання, – це нащадок переможців.

Комунікативний. Масова духовна культура розвивалася передусім як культура друкованого слова. Тому книга поряд із традиційним безпосереднім словесним спілкуванням була засобом комунікації протягом досить тривалого періоду формування людської культури.

Цей аспект актуальності книги М. Сенченко описує образно такими словами: «Книга допомагає встановити між автором і читачем діалог, що спрямовує, як говорив Сократ, до пошуку істини.

А істина завжди тікає, і її постійно потрібно шукати і наздоганяти, вбираючи досвід пращурів і напрацьовуючи власний» [15, с. 4]. Причому традиційна книга передбачає комунікативну діяльність читача-послідовника або читача-співрозмовника.

Рене Декарт (1596–1650, французький учений) влучно зауважував: «Читання хороших книг – це розмова з найкращими людьми часів минулих (авторами цих книг), і при тому така розмова, коли вони повідомляють тільки найкращі свої думи». Стефан Цвейг (1881–1942, австрійський письменник) слушно продовжує цю думку Рене Декарта: «Там, де є книга, людина вже не залишається наодинці сама з собою, у чотирьох стінах свого кругозору, вона долучається до всіх звершень минулого і теперішнього, до думок і почуттів цілого людства».

Психологічний. Згідно з психологічною теорією М. Рубакіна, «друковане, рукописне й усне слово сприймається позитивно або негативно залежно від того, які емоції переважають у читачеві або слухачеві» [13, с. 93]. Згідно з цією теорією, друковане, писане, усне слово не має жодного змісту, крім вкладеного в нього людиною у процесі читання або слухання. Такого ж висновку дійшли західні вчені А. Піз та А. Гарнер [12].

Як стверджує Я. Парандовський, «автор ніколи не може передбачити, що вичитають з його книжки, кожен письменник одержує листи читачів, і вони приголомшують його несподіваними претензіями й докорами. Найскромніший читач не втримається, щоб не вписати власної душі в текст чужої. Король критиків-імпресіоністів Анатоль Франс відверто називав свої критичні статті «пригодами власної душі в світі книжок!» [11, с. 333].

Завдяки цьому фактору книга представляє собою набагато більшу цінність, ніж будь-яка, навіть геніальна, екранізація художнього твору, бо так, як образно домалює другу реальність уява кожного читача, не зможе відобразити жоден режисер чи сценарист.

Ціннісний. Книга доносить до нащадків тільки те, що справді важливе чи повчальне, вона сама собою відсіює теревені від важливого. Як сказав колись Х. Ортега-і-Гассет: «Книга стає ніби «рупором» анонімного «голосу», який вічно «висловлюватиме» нам (сучасникам і наступним поколінням) свою мудрість. Це важлива характеристика справжньої функції життя книги: вона, книга, завжди говорить про те, що важливо сказати».

Стабілізаційний. За слухним спостереженням В. Маркової, зараз реальність формується під впливом такої великої кількості засобів соціальної комунікації як за змістом, так і за формою, що кінцевий результат передбачити надто важко. Людина залишається віч-на-віч з інформаційним обвалом. Це викликає напруження. Врівноважити його може лише книга, якій, завдяки її структурі (лінійність, наявність початку та кінця, а тому й сенсу), притаманний принцип цілісності [8, с. 107–112; 7, с. 36].

Ціннісний і стабілізаційний аспекти взаємно переплітаються і взаємодоповнюють один одного разом з аспектом *збереження, постійності*. Уже представник італійського Відродження Паоло Верджера (1370–1444) побачив у книгах головний інструмент збереження родової людської пам'яті, що перевищує за своєю ефективністю всі інші способи передавання досвіду і досягнень від одного покоління до іншого.

Автори ж сучасного українського підручника «Соціологія культури» правильно підкреслюють: «Виникнення писемності, створення книги призвели до витіснення знання з його єдиного вмістилища — пам'яті і поклали кінець абсолютній владі старшого покоління. Матеріалізуючи пам'ять, книга, по суті, знімає її часові обмеження і робить образи пам'яті та висловлювання різних століть надбанням усього людства» [17, с. 190].

Своїми аспектами стабілізації, постійності, збереження книга актуальна була не лише при її появі, але й сьогодні, у вік інформаційних технологій, коли суспільство засумнівалося у «життєздатності книги», заговорило про її «смерть». Пояснюється ця особлива важливість книги тим, що вона протистоїть загрозливій ризи сучасного стану культури, названій Т. Еріксоном «тиранією моменту» [19]. Замість лінійного сприйняття часу, характерного для модернової доби, ми стали сприймати його як «фрагментовану одночасність». Дослідник звертає увагу на те, що зростаючий потік інформації створює образ думок, більше подібний на фрагментоване, асоціативне мислення дописьмової цивілізації.

У сучасній культурі будь-яка подія миттєво перетворюється в минуле, стираючись новою подією, в якій час фрагментується в серію епізодів. Нові засоби комунікації моделюють

«репортерське» (Гільденбранд) ставлення до дійсності. Г. А. Василенко; Д. Гільденбранд висловлюють з приводу цього занепокоєння, оскільки панування чистого теперішнього здатне викликати історичну амнезію; влада новини заперечує владу історії, збереженню починає протистояти постійне оновлення [1; 2]. На думку В. Маркової, якраз «вдумливе самозаглиблене читання книг може вважатися одним із заходів боротьби з тиранією моменту» [7, с. 37–38].

Аспект соціалізації і персоналізації. Книга виникла внаслідок соціалізації, переростання общини у суспільство, соціум: те, що було для нього важливо, треба було записати. І сьогодні книга актуальна, якщо вона важлива для широкого загалу, тобто користується популярністю у суспільстві. Водночас книга відбиває визначену позицію, є авторським твором, авторським і лише авторським висловлюванням.

Педагогічний. Сама соціальна природа книги робить її ефективним засобом формування духовної культури особистості, її вихованості, освіченості та моральності [4]. Цей висновок підтверджують також спостереження російського письменника О. І. Герцена (1812–1870): «Без читання нема справжньої освіти, нема, і не може бути ні смаку, ні стилю, ні багатосторонньої ширини розуміння».

Сприяє грамотності, виховує культуру висловлювання. Так склалося, що історично книга асоціювалася із вченням, освітою. У результаті появи друкованої масової книги поширилася грамотність. За слушним спостереженням отця А. Мартена: «І сорока років не пройшло після першого видання Гутенбергом Біблії, а Лютер уже може прибити до дверей церкви у Віттенберзі свої тези, і при цьому розраховує не тільки на те, що їх прочитають, але й на те, що його заклик самостійно вивчати Святе Письмо знайде відгук з тієї простої причини, що тепер Святе Письмо у людей є. Адже раніше книги коштували дуже дорого. Повну Біблію міг собі дозволити навіть не кожен храм, а не те що приватна особа, звичайний бюргер» [9, с. 27]. Сьогодні також високий рівень грамотності і культури мовлення спостерігається у тих, хто любить читати книжки.

Розвиває мислення. Цей аспект актуальності книги виділив багато століть тому італійський учений *Джордано Бруно* (1548–1600): «Людина робиться мудрою не силою, а часто читаючи»; а після нього – французький філософ, письменник і теоретик мистецтва *Дені Дідро* (1713–1784): «Люди перестають мислити, коли перестають читати»; та *Еміль Фаге* (1847–1916, історик літератури і критик): «Мистецтво читати – це мистецтво мислити з деякою допомогою іншого». Сучасний австрійський дослідник культурного феномену читання *Р. Бамбергер* дійшов до такого ж висновку, що і його попередники: читання має вирішальне значення для духовного розвитку особистості, оскільки розвиває мислення.

Мистецький. Художні чи наукові твори, які не відзначалися важливістю, оригінальністю, високою художньою якістю не пройшли випробування часом. До нащадків дійшли тільки ті книги, які є витворами мистецтва, плодом геніальної людської думки. Але книга характеризується не лише за своїм змістом, але й за зовнішніми ознаками, оскільки виступає предметом матеріальної культури. Зовнішнє оформлення книги також буває високомистецьким. Ті книги, які переписувалися від руки, були, звичайно, набагато дорожчі, ніж тепер, але й набагато гарніші. Початковий рядок абзацу писався червоним кольором; перша буква в абзаці представляла собою дивовижну за витонченістю і граціозністю мініатюру, і не тільки письмо, але також читання вважалося не просто вмінням, навиком, але мистецтвом.

В. Ляхов до складу книжкового мистецтва включає в якості творчої діяльності творче конструювання, книжкову графіку і друкарське мистецтво. «Художнє конструювання книги живиться, – на його переконання, не тільки досягненнями мистецтва, а й даними багатьох наук і наукових дисциплін – соціології, психології, економіки, педагогіки, деяких положень теорії інформації, кібернетики та теорії візуальних комунікацій» [6, с. 166]

Художній вигляд книги в значній мірі визначається особливими прикрашальними елементами – орнаментами, фактурами, текстурами, декоративними малюнками.

Книга без декору якось донесе текстове повідомлення до читача, але яка це буде безлика й донезмоги нудна річ, без натхнення, без уваги до читача й бажання полегшити йому сприйняття того, що читається.

За всіх часів цінувалася книга не тільки корисна й доцільно зроблена, але й гарна, що визначається гармонійною злагодженістю її елементів, і функціональних, і прикрашальних [14, с. 46–48].

Аспект розкоші. Його виділяють дослідники соціології української книги П. В. Голобуцький, Е. М. Жлудько: «Книги можуть бути використані багатофункціонально і неспецифічно: – як предмет розкоші, – ознака багатства чи освіченості господаря, – елемент оформлення інтер'єру, – скарб (матеріальний чи інтелектуальний), який залишається наступним поколінням тощо» [17, с. 192].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Хоч традиційна книга в дечому програє перед новітніми інформаційними засобами і технологіями, однак вона має і низку неспростовних переваг над ними і тому актуальна для кожного, хто цінує справжнє. Адже паперова книга дає реципієнтові не те, що найлегше сприймається – зображення, а те, що вимагає роботи думки й уваги, а тому сприяє розвиткові мислення, розумових здібностей. Їй людина довірила свої уявлення про екзистенційне і тому й надалі цінуватиме її за те, що вона так добре зберігала їх протягом тисячоліть свого існування. Традиційна паперова книга безпосередня, не потребує підживлення від джерел енергії. Добре продумана й оформлена книга є витвором мистецтва, який хочеться не тільки почитати, але навіть лишень потримати в руках. Усе це (та багато іншого, згаданого в статті) свідчить, що книга не зійде з арени історії людства. При тому зрозуміло, що аспекти актуальності книги потребують подальшого наукового доопрацювання, щоб виявити й обґрунтувати ще деякі аспекти її важливості сьогодні людська спільнота задумалася і не втратила цінного набутку своєї думки.

Література

1. Василенко Г. А. Электронная книга (pro и contra) : взгляд из Интернета / Г. А. Василенко, Р. С. Гиляревский // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2001. – № 6. – С. 24–43.
2. Гильденбранд Д. Новая Вавилонская башня: избр. философ. работы / Д. Гильденбранд. – СПб. : Алетей, 1998. – 313 с.
3. Грипич С. Книга як основа розвитку духовної та інтелектуальної культури людини / С. Грипич // Вісник книжкової палати. – 2011. – № 9. – С. 47–50.
4. Грипич С. Книжкова культура як складова сучасної духовної культури / С. Грипич // Вісник книжкової палати. – 2012. – № 1. – С. 44 – 47.
5. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Вид. 4-те. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
6. Ляхов В. Н. Искусство книги / В. Н. Ляхов. – М. : Совет. худож., 1978. – 248 с.
7. Маркова В. Книга як соціально-комунікативна модель сприйняття і репрезентації реальності / В. Маркова // Вісник книжкової палати. – 2010. – № 12. – С. 35–38.
8. Маркова В. А. Начало. Конец. Бесконечность : (культурологическая рецепция феномена книги) / В. А. Маркова, А. Н. Суховой // Вісник Харків. держ. академії дизайну і мистецтв. – 2006. – С. 107–112.
9. Мартен А. Поговорим об Интернете / А. Мартен // Наука и религия. – 2006. – № 9. – С. 24–28.
10. Мельник І. Книга як фактор державотворення і суб'єкт ринкових відносин у суспільстві / І. Мельник // Пам'ять століть. – 2004. – № 3 – 4. – С. 297–302.
11. Парандовський Я. Алхімія слова / Я. Парандовський; пер. з польської. – К.: Дніпро, 1991. – 374 с.
12. Пиз А. Говорите точно. Как соединить радость общения и пользу убеждения / А. Пиз, А. Гарнер. – М. : Эксмо, 2005. – 224 с. – (Серия “А и Б = формула успеха”).
13. Рубакин Н. А. Психология читателя и книги. Краткое введение в библиологическую психологию / Н. А. Рубакин. – М. : Книга, 1977. – 264 с.
14. Сава В. Основи техніки творення книги: навч. посіб. / Василь Сава. – Львів : Каменяр, 2000. – 134 с.
15. Сенченко М. Чи вміємо ми читати?! / М. Сенченко // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 3. – С. 3–6.
16. Сенченко М. Читання, соціальна нерівність, електронна книга // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 1. – С. 3–6.
17. Соціологія книги і соціологія читання (соціокультурний та історичний аспекти) / П. В. Голобуцький, Е. М. Жлудько, О. М. Семашко, Р. М. Садова // Соціологія культури: навч. посіб. / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін. ; за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – К. : Каравела, Львів : Новий Світ, 2000, 2002. – С. 188–210.

18. Теремко В. Стратегічні випробування електронною книжністю / В. Теремко // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 4. – С. 10–14.
19. Эриксен Т. Х. Тирания момента : время в эпоху информации / Т. Х. Эриксен. – М. : Весь мир, 2003. – 204 с.

Звольнская Л. Аспекты актуальности книги как основного вида издания. В статье излагаются аспекты актуальности традиционной книги: религиозный (каждая религия имеет в своем основании книгу – первоисточник, на которую опирается как на нерушимый авторитет); демиургический (в книге зафиксированы слова, благодаря «магическим» свойствам которых человеку кажется, что он может управлять видимым и невидимым миром, управлять и творить); национальный, исторический (в книге аккумулируются такие признаки самобытности нации, как ее язык и история); педагогический; психологический; коммуникативный; аспекты социализации и персонализации; развития мышления; формирования культуры, грамотности, а также прогрессивный, функциональный, стабилизационный, ценностный, искусный аспекты.

Ключевые слова: Интернет, традиционная бумажная и электронная книга, аспекты актуальности.

Zvolynska L. The Actuality Aspects of the Book as Main Type of the Edition. In this article the actuality aspects of the paper book are enlightened namely: the religious aspect (every religion has at its basic the book – primary source (the origin book), at which this religion bases itself as on inviolable authority); the demiurgic aspect (in the book the words which thanks to their «magic» characteristics it seems to man that he can govern the visible and invisible world, govern and to create are noted); the national, historical aspect (in the book the signs of the nation originality as its language and history are accumulated); the pedagogical, psychological, communication aspects, the aspects of the socialization and personalization, the development of thinking and the culture and literacy moulding aspects and also the progressive, functional, stabilizing, valuable, art aspects.

Keywords: Internet, the traditional paper and electronic book, the actuality aspects.

Адреса для листування: lesiazvol@gmail.com

УДК 070: 482-053.2:82-1/-9

Уляна Лешко – кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший викладач кафедри журналістики
Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського

Журнал для дітей «Зернятко»: жанрове розмаїття релігійних текстів

У статті здійснено дослідження жанрового розмаїття релігійних текстів на сторінках християнського журналу для дітей «Зернятко». Серед жанрів релігійного дискурсу виділяються тексти, пов'язані зі Святим Писанням. Біблійні тексти отримують сучасну інтерпретацію, максимально наближаючись до уявлень читача. Проповідь має великий вплив на читачів не тільки завдяки духовному змісту текстів, а й завдяки силі церковно-богословського красномовства. Проповіді у дитячих журналах найчастіше пов'язані з певним християнським святом чи вшануванням святого. Своєрідним різновидом жанру проповіді є повчання, які органічно поєднують релігійне начало з дидактичним. У повчаннях органічно використовуються Біблійні істини. Автори журналів намагаються привчати дітей до молитви, пояснюють, як саме відбувається процес спілкування з Господом. Часто зустрічаються тематичні молитви, які пов'язані з темою проповіді.

Ключові слова: християнські дитячі журнали, християнське виховання, жанри, текстове наповнення, релігійні тексти.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зважаючи на активний розвиток дитячої журнальної періодики, як самостійної ланки українських мас-медіа, можна вважати, що журналістика для дітей є окремим соціальним інститутом. Серед досить великого розмаїття сучасних дитячих видань окрему групу складають християнські видання (їх самостійно видає певна єпархія або єпархія спільно з релігійним центром, або релігійне видавництво). Такі видання не тільки